

ŠEJHU-L-ISLAM,

INSTITUCIJA VJERSKE UPRAVE U OSMANSKOJ DRŽAVI

Ekrem SARIKÇIOĞLU*

Stoljećima je u muslimanskim zemljama institucija nazivana Kadiu'l-kudat ili Kadiasker postavljala nastavnike u školama, suce u sudnicama i muftije u vilajetima. Drugim riječima kazano, Kadiu'l-kudat ili Kadiasker bio je upravitelj ilmijanskog staleža, Dijaneta, odnosno upravitelj institucija pravosuđa i obrazovanja. Kod Turaka se koristio termin kadiasker. Ulemu je na sastancima Divana (današnje vijeće ministara) predstavljao kadiasker.

U vrijeme nastanka Osmanlijske države na čelu ilmijanskog staleža nalazio se kadija glavnoga grada. Sa širenjem države a zbog narastanja obaveza i proširenja poslova, Murat I je kadiji prijestonice dao naziv Kadiasker. U vrijeme kada država postaje imperijom i kada se njene granice stalno proširuju Sultan Mehmed Fatih ovu instituciju dijeli na dvoje: Rumelijski kadiasker i Anadoljski kadiasker. Ovakva situacija je ostala do 1574.¹

Pravo davanja fetvi u početnom periodu Osmanlijske države, kao uostalom i u drugim muslimanskim državama, nije bilo povjereno određenoj instituciji. Dovoljno je bilo da je neko bio učen, te je na osnovu toga davao fetve. Obični puk ili ljudi iz državne uprave svoja su pitanja upućivali profesorima medresa ili drugima u čije su znanje imali povjerenje i koga su poštovali, a on

bi im davao svoje mišljenje i procjene koje su poznate pod nazivom "fetva". Nije, dakle, postojala ovlaštena institucija, niti su postojali pojedinci koji su ovlašteni za davanje fetvi na pitanja koja bi dolazila od pojedinaca i državnih institucija. Međutim, Osman Gazi je pitanja vjerskoga karaktera upućivao svome puncu Šejh Edebaliji, a nakon njegove smrti (1325.) Dursun Fakihu. Jedan je bio šejh tarikata a drugi muderris u medresi.²

Situacija se nije značajno promijenila ni za vrijeme Murata II. Na pitanja koja bi ljudi postavljali u mjestima izvan prijestonice odgovarali bi mjesni muderrisi i kadije.³ Nije, dakle, postojalo duhovno jedinstvo. Kakve posljedice takva praznina i nepostojanje sistema može izazvati najbolje se moglo vidjeti nakon Ankarskog rata. Ovo se događalo u svim drugim periodima političke krize a ne samo u vrijeme Mehmeda Čelebija. Stoga se Murat II nije ustezao da, prije nego donese odluku i pokrene neku akciju, zatraži fetvu od poznatih učenjaka iz muslimanskog svijeta, bilo da su unutar granica Carstva bilo da su živjeli u drugim krajevima muslimanskoga svijeta.⁴ On je smatrao korisnim i važnim obratiti pažnju na vjersko-moralne prosudbe pri donošenju odluka jer se time formira svijest zajednice. To je bilo vrijeme velikih teškoća i problema uzrokovanih nepostojanjem duhovnoga autoriteta. Osjetila se snažna potreba za formiranjem institucije koja će se baviti fetvama,

*Dr. Ekrem SARIKÇIOĞLU je profesor na Ilahijat Fakultetu Univerziteta, 19. maj, Turska

čime bi se na političkom planu zaustavile nepotrebne rasprave o pojedinim pitanjima te kako bi se potreba za jedinstvom države izrazila i putem te institucije. Vjerovatno su temelji udareni već tada, ali ne posjedujemo dokumente kojima bismo to potvrdili.

Prvi put Ustanovu za fetve koja je pravno uređena i koja funkcionira, susrećemo u Kannunami Sultana Mehmeda II El-Fatiha. Tu po prvi puta vidimo da se u reorganizaciji državne uprave spominje i ustanova fetve koja ima pravni karakter, uvrštena je u državni protokol u kome je Muftija prijestolnice na prvom mjestu odmah iza sadrazama (velikog vezira, premijera).⁵

Muftija prijestolnice imao je samo jedan zadatak, a to je davanje fetvi o vjerskim i svjetskim pitanjima. On je bio predstavnik institucije idžtihada. Nije postojalo nikakvo ograničenje u postavljanju pitanja koja se tiču problema i nedoumica u narodu a na koja se tražila fetva. No, običan svijet nije imao pravo tražiti fetvu u vezi s pitanjima koja se tiču državne uprave. Takva pitanja mogli su postavljati samo državna elita i ljudi na funkcijama kojih se to direktno tiče.⁶

Muftija prijestolnice, koji će kasnije dobiti naziv šejhu-l-islam, nije imao poseban ured u kome je obavljao poslove vezane za fetve. Iako je bio na drugom mjestu u državnoj hijerarhiji odmah iza sadrazama, on je svoje poslove obavljao u svojoj rezidenciji koju je i ranije koristio. Kako je funkcija doživljavala promjene tako je Ured za fetve bivao u sjedištu novoga šejhu-l-islama. U periodu nazadovanja i različitih promjena koje su pogadale ovu instituciju narod je imao poteškoća da dođe do šejhu-l-islama. Iako su sve državne institucije bile smještene u dobrim zgradama, šejhu-l-islamu nije dodijeljena nijedna posebna zgrada za smještaj njegovog ureda. To se ne može pripisati neimaštini i nedostatku sredstava. Razlog za to morao je biti u činjenici da ga se nije htjelo izdvajati iz naroda, da je i on trebao živjeti na način na koji žive šejhovi tarikata, profesori medresa i sl. On je bio reprezentant javnosti, naroda, poštovanja i uvažavanja. Htjelo se, dakle, poslati takvu poruku. Iako su kadiaskeri bili državni službenici, njih se ipak držalo podalje od birokratskih poslova.

Njegova riječ je bila posljednja kada bi se pojavila različita stajališta. U razilaženjima sudova on je bio taj koji je imao pravo na idžtihad i fetvu.

Pored njegovih stavova stavovi drugih nisu vrijedili.

Napokon, Kanuni Sultan Sulejman je, zbog povjerenja koje je imao u šejhu-l-islama Ebu Suud-efendiju i zbog njegove jake ličnosti i nadarenosti, 1564. godine ovlastio ovog alima za postavljenja učenih ljudi na visokim pozicijama.⁷ On je za ovakav potez bio rukovođen činjenicom da sadrazam nije najbolje poznao ovaj segment države, te da u ovom domenu nije dovoljno obrazovan, ali i pritužbama i neprihvatanju nekih postavljenja od sadrazama. Time je šejhu-l-islam prestao biti samo duhovni, počasni lider ulemanskog staleža i postaje stvarni lider sa potrebnim ovlastima. Ranije je Sultan Javuz (Selim) predložio identične ovlasti Zembili Ali-efendiji, ali ovaj to nije prihvatio objašnjavajući da će on obavljati funkciju kadije koliko god bude potrebno i da nema potrebe za promjenom njegovih ovlasti.⁸ Ebu Suud to nije odbio jer je on na ovu dužnost doveden sa položaja kadiaskera. On je kazao kako će mu davanje fetvi uzeti sve njegovo vrijeme, te kako će to biti težak zadatak za njega i, iako nevoljko, prihvatio se ponudene mu dužnosti.⁹ Ovim promjenama u funkcioniranju institucije šejhu-l-islama Sulejman Kanuni je nastojao onemogućiti sadrazama da ima kontrolu nad ovom institucijom preko prijatelja i rodbine koje postavlja na funkciju Šejhu-l-islama.¹⁰

Uporedo sa poslovima davanja fetvi šejhu-l-islam je ovlašten i za postavljenja čime je i formalno-pravno postao prvi među ulemom, ali u periodu stagnacije i nazadovanja Carstva to će se odraziti i na njega. Od sada šejhu-l-islam neće ostajati na toj funkciji dok ga zdravlje služi i dok može obavljati poslove, nego će kao i svi drugi državni službenici podlijegati proceduri postavljenja, imenovanja ali i smjene i udaljavanja sa dužnosti.

U vrijeme rasta i napredovanja Carevine ostajali bi na dužnosti između 20 i 30 godina, ali kasnije će taj period sići na prosjek od 3-4 godine obavljanja dužnosti. Štaviše, bilo je perioda kada je šejhu-l-islam ostajao na dužnosti 3 sata, a bilo je i situacija da je smaknut vješanjem ili na drugi način. Duhovni autoritet nije više bio u srcima ljudi, nego u paragrafima zakona.¹¹

S druge strane šejhu-l-islam je u Imperiji postao i duhovni i svjetovni lider širokog sloja uleme. On je bio predstavnik svih vjernika pred Sultanom i sadrazamom. On nije postavljao samo suce

hanefijskoga mezheba, kao službenog mezheba Imperije, nego je u područjima gdje je većina bila šafijskog, hanbelijskog i malikijskog mezheba imenovao suce iz tih mezheba.¹²

Uz džamije i medrese u Osmanlijskom carstvu i tekije i zavije su bile institucije u kojima su se obavljali obredi i organizirao obrazovno-odgojni proces. Tarikati su bili sastavni dio ulemanskoga staleža. Iz tog razloga i šejhove veoma raširenih redova kakav je melevijski i bektaijski postavljao je šejhu-l-islam.¹³ To je bio pokazatelj poštovanja koje im se ukazuje. Šejhove drugih redova postavljao je kadiasker.¹⁴ Općenito, skoro svaki šejhu-l-islam imao je simpatije prema učenjima sufija i sufizmu uopće. Ali, sa druge strane, oni nisu ostajali dužni onima koji su pod plaštom tesavvufa protežirali učenja i ponašanja suprotna Kur'anu. Neki od šejhu-l-islama su bili aktivni u tarikatu.¹⁵

Postojala je još jedna grupa koja je uživala poštovanje u Carstvu: Sejidi i Šerifi. To su oni koji vode porijeklo od Poslanikove loze. Njihova veza sa državom i status ostvarivan je kroz ilmijanski stalež. Neki visoki predstavnici ove populacije, Nakibu'l-ešraf, dospijevali su do položaja kadiaskera rumelijskog ili anadolskog a neke od njih koji su imali državničkog iskustva šejhu-l-islam je postavljao na različite funkcije.¹⁶

Ono što smo do sada pojasnili u ovom tekstu odnosilo se na ulogu institucije mešihata općenito i njene poslove. No, postojale su unutar Carstva i zajednice o kojima se u povijesnim knjigama mnogo ne govori. Radi se o postavljenjima čelnih ljudi nemuslimanskih zajednica u Carstvu. I oni su, iako neslužbeno, smatrani dijelom ulemanskoga staleža a njihove lidere postavljao je Anadoljski kadiasker.¹⁷ U državnom protokolu se dade vidjeti da su oni vođeni pod Anadoljskim kadiaskerom. Lider ulemanskoga staleža šejhu-l-islam pod svojim duhovnim autoritetom okupljao je i muslimane i nemuslimane i time omogućavao da država sistemski i organizirano funkcionira.

Ne nazire se da je šejhu-l-islam direktno bio povezan sa liderima nemuslimana i da je imao direktno odnose, ali je pokazivao poštovanje prema njihovim učenjacima i liderima. Suprotni postupci bili bi u koliziji sa Šerijatom.¹⁸ Godine 1703. armenski patrijarh Avlettis nije se pravedno ponio prema katoličkom puku te je upozoren a sadrazam

ga je dao zatvoriti. Šejhu-l-islam je reagirao na to i isposlovaio kod sadrazama patrijarhovo oslobađanje.¹⁹ Godine 1672. patrijarh Porthenius posjećuje Šejhu-l-islama i dobiva od njega fetvu. Ovom fetvom bilo je, jedno vrijeme, zabranjeno sklapanje mješovitih brakova i ženidba sa nemuslimanima.²⁰

Početkom 19. stoljeća ulemanski stalež okuplja se na jednom mjestu. Do 1826. godine Mešihat je bio smješten u rezidenciji šejhu-l-islama. Nije imao zasebne prostorije i urede. Sve druge državne službe imale su svoje posebne urede za obavljanje poslova za koje su nadležne. Ukidanjem jeničerskog reda Mahmud II je vojnu zgradu Aga Kapiju predao na upotrebu šejhu-l-islamu, htijući tako da se zaboravi njeno ime i ono čemu je služila.²¹ Krajem 19. stoljeća kadiasker i drugi dijelovi institucije šejhu-l-islama smješteni su u sjedište Mešihata, i to je prvi put da su sve službe ulemanskoga reda sabrane na jednome mjestu.²²

U novoformiranoj Republici Turskoj prijestolnica se premješta u Ankaru a zgrada Mešihata daje se na upotrebu muftijstvu istanbulskom. U preostalom praznom dijelu ogromne zgrade smještena je bila škola. Ali, u požaru koji je u školi izbio 1027. godine izgorjela je čitava zgrada, ogromna arhiva i biblioteka građa koja je obuhvaćala šest stoljeća ove institucije. Tako su izgorjeli mnogi dokumenti iz kojih bismo mogli saznati interesantne i važne podatke o ovoj značajnoj instituciji Osmanlijskoga carstva. Danas su zbog toga naša saznanja o instituciji mešihata, organizaciji ulemanskoga staleža, odnosima muslimana i nemuslimana, načinu ustrojstva i funkcioniranja tarikata i sl. vrlo ograničena.

Institucija šejhu-l-islama sadržavala je u sebi sva vjerovanja u Imperiji, mezhebe, tarikate, nadgledala njihov rad i brinula o vjerskome životu. Ona je bila sugovornik državi u ime džemata i njihovih lidera. Sprječavala je da na položaje dođu nedostojni i nezaslužni. Nije ostavljala nijedan džemat bez lidera i nije ga prepuštala samom sebi. Ova je institucija činila sve kako bi održala i sačuvala duhovno jedinstvo Carstva.

S turskog preveo Remzija Pitić

Bilješke

- ¹ Ekrem Kaydu, *Die Institution des Scheyhül-Islamat im Osmanischen Staat*, Ertangen, 1972., str. 7. I. Hakki Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara, 1966., str. 87.
- ² Osman Rescher, *Eş-Şegaig en-Nomanije von Taşköpruzade*, Istanbul, 1927., str.1.
- ³ Richard F. Kreutel, *Von Hirtenzelt Zur Hohen Pforte*, Graz, 1959., str. 131 i dalje.
- ⁴ T. Yılmaz Öztuna, *Türkiye Tarihi*, Istanbul, 1063-67. SV.1-12.; Kaydu, *nav. djelo*, str. 25-27.
- ⁵ *Kanunname-i Ali Osman, Milli Tettebular Mecmuasi*, Istanbul, 1331., SV. 1.; Kaydu, *nav. djelo*, str. 29.
- ⁶ Uzunçarşılı, *nav. djelo*, str. 198.
- ⁷ Uzunçarşılı, *nav. djelo*, str. 176.
- ⁸ Recher, *nav. djelo*, str. 190.
- ⁹ Uzunçarşılı, *nav. djelo*, str. 179.
- ¹⁰ Uzunçarşılı, *ibid*, str. 181.
- ¹¹ Kaydu, *nav. djelo*, str. 30-33, 103.
- ¹² Kaydu, *ibid*, str. 59-63.
- ¹³ Ibnu-l-Emin Mahmud Kemal, *Teveihat Vesikalari*, Državni Arhiv, Istanbul, Nr. 2077, 2078; Gibb and Bowen, Bd. II, 193.
- ¹⁴ Uzunçarşılı, *nav. djelo*, str. 179.; Kaydu, *nav. djelo*, str. 60.
- ¹⁵ Kaydu, *ibid*, str. 98-100.
- ¹⁶ Kaydu, *ibid*, str. 16.; Uzunçarşılı, *nav. djelo*, str. 166. i dalje.
- ¹⁷ Joseph von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Wien, 1827-1832., str. 379.; Kaydu, *nav. djelo*, str. 8.
- ¹⁸ Hammer, *nav. djelo*, SV. VII, str. 89. i dalje.
- ¹⁹ Hammer, *ibid*, VII, str. 56.
- ²⁰ Hammer, *ibid*, VI, str. 284.
- ²¹ Uzunçarşılı, *nav. djelo*, str. 208.
- ²² Uzunçarşılı, *ibid*, str. 199.

m